

Lenka Martínková

Jihočeská Univerzita v Českých Budějovicích

„Ad mandatum domini marchionis Nicolaus, prothonotarius” Markraběcí úředník a stopy jeho činnosti v pozdně středověké střední Evropě

Morava se ve středoevropském prostoru pyšnila titulem markrabství, který byl zemi udělen roku 1182 císařem Fridrichem I. Barbarossou. V pramenech sice byla od té doby označována jako „*Marchionatus Moraviae*”, ale politická skutečnost byla složitější. V době vlády Lucemburků v Českém království (1310–1436), na kterou bude v tomto příspěvku zaměřena pozornost, byla Morava jednou ze zemí tzv. České koruny. Pojem „Koruna království Českého” či latinsky *Corona regni Bohemiae* byl vytvořen Karlem IV v polovině 14. století jako reakce na územní zisky, dosažené za přemyslovských králů a v době vlády jeho otce Jana, které byly trvale připojeny k jádru státu.¹ Ve střední Evropě vznikl státní útvar, jehož centrem sice bylo České království v historických hranicích, ale přesto nebylo možné jej nadále označovat všeobsažným termínem *Regnum Bohemiae*, který byl stále častěji chápán v užším smyslu jako označení pro Čechy (lat. *Bohemia*).

Všechny korunní země jako celek byly nazývány „Česká koruna”. Toto označení vedle Českého království a Moravského markrabství zahrnovalo také území ve Slezsku, v Horní a Dolní Lužici a česká zahraniční léna v Říši (tzv. *feuda extra curtem*).² Hmotným symbolem se stala Svatováclavská koruna pořízená Karlem IV roku 1346 pro potřeby jeho královské korunovace. Základem byla stará koruna přemyslovských králů a jako vzor Karlovi posloužila současně i koruna králů Francie. Svatováclavská koruna se stala

¹ J. Spěvák, *Lucemburské koncepce českého státu a jejich přemyslovské kořeny*, „Sborník historický” [dalej: SH] 24, 1976, s. 5–51; tenže, *Význam státoprávních rozhodnutí a konfirmací Karla IV z roku 1348*, (K 640. výročí jejich zlistinění), „Časopis Národního muzea” [dalej: ČNM], řada historická, 157, 1988, s. 21–31; ostatnio: F. Seibt, *Karel IV Císař v Evropě (1346–1378)*, Praga 1999, s. 284–292 (j. niem.: *Karl IV. Ein Kaiser in Europa 1346 bis 1378*, Monachium 1994).

² Z. Hledíková, J. Janák, J. Dobeš, *Dějiny správy v českých zemích od počátků státnosti po současnost*, Praga 2005, s. 21–22 (územní vývoj) a s. 63–70 (správa státu do roku 1419).

nejposvátnější z insignií královské moci a symbolem její svrchovanosti nad celým územím státu.⁵ Pokud bylo některé z území spravováno místním panovníkem a nikoli královským úředníkem, pak byl místní vládce vždy v postavení vazala českého krále.⁴

Na Moravě taková situace v lucemburské době panovala dvakrát. Tehdy byla tato korunní země svébytným útvarem spravovaným markrabětem, jenž se stal nejvýznamnějším a nejmocnějším z českých královských leníků.⁵ V letech 1310–1334 připadl titul moravského markraběte králi Janovi. V letech 1334–1346 byl držitelem markraběcího titulu jeho nejstarší syn princ Václav, všeobecně známý pod přejatým jménem Karel IV. Z moci českého krále udělil 26. prosince 1349 Moravu v dědičné léno svému mladšímu bratrovi Janu Jindřichovi. Vzniklá markraběcí sekundogenitura na Moravě vládla až do 9. ledna 1411⁶, kdy zesnul markrabě Jošt a vláda nad Moravou se vrátila zpět do rukou českého krále Václava IV.⁷

Samostatnou markraběcí kancelář si na Moravě ve 14. století jako první zřídil už ve 30. a 40. letech markrabě Karel. Jejimi dějinami, úředníky a splynutím s Karlovou říšskou i českou královskou kanceláří (během roku 1346) se zabýval J. Spěváček, jeden z nejvýznamnějších českých diplomatů druhé poloviny 20. století. Dovolím si tedy na jeho práce odkázat⁸ a stručně konstatovat, že většina notářů činných v Karlově markraběcí kanceláři (až na některé výjimky) plynule přešla do jeho kanceláře královské. Základem královské kanceláře Karla IV se však jen zčásti stala česká královská kancelář jeho otce Jana.

Přitom právě v Janově kanceláři (později i v kanceláři Karla IV) se podle F. Tadry i J. Spěváčka už během první poloviny 14. století začaly uplatňovat

⁵ F. Kavka, *Život na dvoře Karla IV*, Praha 1993, s. 81–82.

⁴ Np. situacja na Opawie: V. Prasek, *Kníže Mikuláš II. (Opavský), 1318–1365*, „Slezský sborník”, 24, 1926, s. 47nn.

⁵ J. Mezník, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 12–56, 175–181, 215–246 i 286–290.

⁶ J. Mezník, *Politika moravských markrabat Jana Jindřicha a Jošta*, „Mediaevalia historica Bohemica” [dalej: MHB], 2, 1992, s. 91–98.

⁷ E. Barborová, *Postavení Moravy v českém státě v době předhusitské (1182–1411)*, „Sborník archivních prací” [dalej: SAP], 20, 1970, s. 309–363.

⁸ Np.: J. Spěváček, *Die Anfänge der Kanzlei Karls IV auf italienischen Boden in Jahren 1332/1333*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung” [dalej: MIÖG], 76, 1968, s. 229–326; tenže, *Lucemburské dvouvládí v českých zemích v letech 1334–1346*, „Československý časopis historický” [dalej: ČsČH], 19, 1971, s. 53–92; tenže, *Významná notáři-diplomaté prvních Lucemburků v Čechách*, ČsČH 21, 1973, s. 711–756; tenže, *Vavřinec Mikulášův z Dědic, notář Karla IV jako markraběte moravského*, SH 21, 1973, s. 5–53; tenže, *Protonotář Velislav, přední rádce a diplomat na dvoře Karla IV. (Pokus o paleograficko-stylistické určení jeho díla)*, SH 22, 1974, s. 5–48; i in.

zahraniční vlivy nejen z Říše, ale i ze severoitalské a především z francouzské oblasti. Nejde o nic překvapivého, neboť v panovníckých kancelářích pracovala řada cizinců. Na příklad již jedním z kancléřů krále Jana byl v letech 1326–1334 Francouz *Guillaume Pinchon* a jedním z notářů v jeho službách a jistou dobu i jeho sekretářem byl známý básník *Guillaume de Machaut*.⁹ Touto cestou byla v české královské kanceláři zavedena registra a velmi hojně se užívaly i různé typy formulářových sbírek.¹⁰ Začaly se užívat velké pergamenové diplomy s visící pečetí i drobné listiny a papírové mandáty ověřované pritištěným sekretem, jejichž formální předlohou byly písemnosti typu notářského instrumentu či papežských *litterarum cum filo canabis*.¹¹ Stále častěji královská kancelář využívala jako psací látku místo drahého pergamenu levnější papír (prakticky všude, kde to bylo možné).¹²

Janova česká královská kancelář (do jisté míry na rozdíl od kanceláře Karla IV) byla typickou středověkou „cestující” kanceláří, která svého neklidného zřizovatele následovala na jeho dobrodružných cestách napříč Evropou. Přesto část notářů spolu s českým nejvyšším kancléřem trvale sídlila v Praze. Tato „usedlá” část kanceláře se stala garantem tradic, které se v ní vytvořily a ustálily za Přemyslovců (v letech 1212–1305). Od roku 1225 byla hodnost nejvyššího kancléře Království českého trvale spojena s prebendou probošta kapituly u sv. Petra a Pavla na Vyšehradě.¹³ Domácí tradice se nejen v Janově, ale ještě více v Karlově markraběcí i královské kanceláři mísily s novinkami a vlivy, které sem přinášeli úředníci pocházející z říšského prostředí, z Itálie nebo z Francie, a tyto novinky pak plynule přejímaly další kanceláře v českých zemích.¹⁴

Podruhé byla samostatná moravská markraběcí kancelář ustavena roku 1350 na počátku vlády markraběte Jana Jindřicha. I. Hlaváček dvěma samostatnými studii prokázal,¹⁵ že markraběcí kancelář Jana Jindřicha byla budována podle vzoru Karlovy kanceláře. Oboustrannou migraci notářů

⁹ F. Tadra, *Kanceláře a písaři v zemích českých za králů z rodu Lucemburského, Jana, Karla IV a Václava IV*, Praha 1892, s. 13.

¹⁰ V. Vojtíšek, *Pražský zlomek komorních register krále Jana*, Praha 1931; B. Mendl, *Výmarský zlomek register Karlových*, „Casopis archivní školy” [dálej: ČAŠ], 7, 1930, s. 30–56; L. Gross, *Ein Fragment eines Registers Karls IV aus dem Jahr 1348*, „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”, 43, 1922, s. 579–601; A. Sedláček, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, Praha 1914; F. Tadra, dz. cyt., s. 66–75.

¹¹ F. Tadra, dz. cyt., s. 21–24, a zwłaszcza s. 51–65.

¹² Tamže, s. 55.

¹³ Tamže, s. 9–11.

¹⁴ Tamže, s. 121–148 (kanceláře prelátů) i s. 153–174 (kanceláře měst).

¹⁵ I. Hlaváček, *Abriß der Geschichte der mährisch-markgräflichen kanzlei der luxemburgischen Sekundogenitur.*, [w:] *Landesherrliche Kanzleien im Spätmittelalter. Münchener Beiträge zur Mediävistik und Renaissance-Forschung* 35, 1984, s. 337–350; I. Hlaváček, Brunn

a dalších úředníků mezi královskou a markraběcí kanceláří popsal už F. Tadra,¹⁶ zčásti později i J. Dřimal,¹⁷ nověji ve zmíněných studiích I. Hlaváček a především pak T. Baletka v komplexně pojaté studii o dvoře, rezidenci a kanceláři markraběte Jošta.¹⁸

* * *

Lucemburská doba byla důležitá pro vývoj českých zemí,¹⁹ včetně Moravy, z mnoha důvodů.²⁰ Ve správní oblasti sledujeme přechod od ambulantního modelu správy, který se přežíval, k modernějšímu a efektivnějšímu ambulantně – rezidenčnímu správnímu modelu, typickému pro konec středověku. Kolem poloviny 14. století vznikaly zárodky rezidencí, čili správních sídel, do kterých se panovník pravidelně vracel a v nichž pobýval nejčastěji. Na českém území jím byla Praha (král),²¹ na Moravě především Brno (markrabě).²² Pro obě města to znamenalo ekonomický, společenský i politický profit. V těchto lokalitách, které již dříve patřily mezi bohatá královská města, se od té doby kumulovaly vedle ekonomických a tržních i správní funkce. Reprezentovali je královští či markraběcí úředníci, posléze i úřady včetně zemských,²³ zeměpanské dvory, církevní a další instituce, jako bylo v Praze arcibiskupství,²⁴ v Brně svatopetrská

als Residenz der Markgrafen der luxemburgischen Sekundogenitur, [w:] Fürstliche residenzen im spätmittelalterlichen Europa, red. Werner Paravicini, Sigmaringen 1991, s. 361–420.

¹⁶ F. Tadra, dz. cyt., s. 24–41 i s. 79–87.

¹⁷ J. Dřimal, *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausen*. SAP 8, 1968, s. 109–129.

¹⁸ T. Baletka, *Dvůr, rezidence a kancelář moravského markraběte Jošta (1375–1411)*. SAP 46, 1996, s. 259–536.

¹⁹ F. Šmahel, *Husitská revoluce, I. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1993; tenže, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001.

²⁰ J. Válka, *Dějiny Moravy, díl 1, Středověká Morava, [w:] Vlastivěda Moravská, Země a lid, nová řada, t. 5*, Brno 1991, s. 80–114; J. Mezník, *Lucemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999.

²¹ F. Kavka, dz. cyt., s. 18–21.

²² J. Mezník, dz. cyt., s. 175–181 (markgrabia Jan Jindřich) i s. 242–246 a s. 287–293 (markgrabia Jošt); T. Baletka, dz. cyt., 279–283 (markgrabia Jošt).

²³ O počátcích modelu struktury administraci państwowej por.: J. Mezník, *Markrabě a páni (K mocenskému dualismu na moravě v době předhusitské)*, Josefu Váلكovi k 65. narozeninám. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* [dalej: SPFFBU], cz. 42, 1995, s. 39–50.

²⁴ Z. Hledíková, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, „Pražský sborník historický” [dalej: PSH], 27, 1994, s. 5–25.

kolegiální kapitula,²⁵ ale také kláštery a školy,²⁶ v Praze zejména v roce 1348 založená univerzita.²⁷

Tento vývoj přinášel změny nároků na každodenní chod administrativy. Stále sofistikovanější zeměpanská správa měla rostoucí požadavky na vzdělání i na časovou flexibilitu svých zaměstnanců. Zvýhodňovalo to laiky na úkor kleriků, kteří vedle administrativní práce v kancelářích museli nadále plnit i kněžské povinnosti. V Joštově době můžeme na Moravě jako příklad uvést vzdělaného děkana olomoucké biskupské katedrální kapituly *M. Ondřeje Mikulášova z Třeboně*. S kratšími i delšími přestávkami pro markraběte Jošta pracoval v letech 1386–1407. Za celé toto období se však ví pouze o zhruba třech desítkách markraběcích listin, které koncipoval. Ve všech případech však šlo o latinské texty nejvyšší důležitosti, jejichž koncept musel pocházet od vynikajícího znalce, jímž protohumanisticky orientovaný *M. Ondřej* nesporně byl.²⁸

Pozorujeme stále zřetelnější recepci římského práva v českých zemích,²⁹ se kterou souvisejí zárodky úřední specializace³⁰ i pozvolný ústup ústního jednání ve prospěch písemného úřadování.³¹ Nedořešenou otáz-

²⁵ O jego ingerencjach w jurysdykcję miejską w Brnie patrz. np.: M. Flodr, *Úsilí městské rady o jurisdikci nad brněnskými předměstími ve 13. a 14. století*, SPFFBU, cz. 42, 1995, s. 25–38; o niektórych aspektach tego sporu prawnego i jego dyplomatycznych następstwach patrz. też: L. Martínková, *Zvláštní případ konfirmační listiny markraběte Jana Jindřicha z roku 1360 pro zábrdovické premonstráty*, „Časopis Matice moravsk” [dalej: ČMM], 119, 2000, cz. 1, s. 5–18.

²⁶ Z. Fiala, *Předhusitské Čechy 1310–1419. Český stát pod vládou Lucemburků 1310–1419*, Praga 1978, s. 82–102, s. 255–279 a s. 397–403 (lista klasztorów w Czechach i na Morawach w dobie przedhusyckiej).

²⁷ M. Boháček, *Pražská univerzitní statuta a jejich boloňský vzor*, „Studie o rukopisech” 1969, s. 11–64.

²⁸ O jego działaniach w margrabiowskiej kancelarii Josta patrz: T. Baletka, dz. cyt., s. 375–376.

²⁹ J. Kejř, *Právní vzdělanost v Čechách v době Karlově*, [w:] *Carolus Quartus*, wyd. V. Vaněček, Praga 1984, s. 127–134; V. Urfus, *Římskoprávní vzdělanost a její vklad do vývoje státoprávních představ; Od středověku do konce feudalismu*, Brno 1978; M. Boháček, *Římské právo v listinné praxi českých zemí 12.–15. století*, SAP, 24, 1974, s. 461–486; V. Vaněček, *Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. poloviny 9. do 1. poloviny 14. století*, „Právně historické studie” [dalej: PHS], 12, 1966, s. 27–38.

³⁰ O zwiększeniu liczby urzędników w cesarsko-czeskiej królewskiej kancelarii i ich działalności patrz: I. Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV), 1376–1419. Ein Beitrag zu spätmittelalterlichen Diplomatik*. Schriften der MGH 3, Stuttgart 1970, szczególnie s. 290–369.

³¹ Z całej ówczesnej urzędowej działalności dotychczas opracowano brneńską kancelarię miejską, po której tak naprawdę zachowała się tylko niewielka część, patrz: J. Dřímal, dz. cyt., s. 129, który do takiego wniosku doszedł na podstawie porównania opisów dokumentów z okresu miejskiego natariusza Jana z Gelnhausen zachowanych w kilku typach

kou zatím zůstává profesionalizace úřednictva, jejíž náznaky v lucemburské době sice můžeme pozorovat, ale pro její systematický výzkum trpíme bohužel pramennou nouzí. Zčásti byla profesionalizace a byrokratizace kancelářské práce usnadněna otevřením přístupu pro laiky nejen k univerzitnímu vzdělání, ale zejména k úředním a kancelářským hodnostem.

Tím se dostáváme k velmi zajímavé otázce, která souvisí s mužem, jehož osudům a činnosti je věnován tento příspěvek. Během druhé poloviny 14. století začal laický živel pronikat do kanceláří na všech správních úrovních: od královské a markraběcí, přes kanceláře prelátů a významných šlechticů, až po městské kanceláře a kancelář Karlovy univerzity v Praze. Laicizace nesla důležitý prvek, jímž byl rozvoj veřejného notariátu, což mělo v českých zemích dvě praktické příčiny.³²

První příčinou bylo, že zatímco úředník – klerik byl existenčně zajištěn z výnosu církevního obročí, úředníku – laikovi se muselo dostat jiného zajištění, na příklad udělením titulu a pravomocí veřejného notáře (lat. *notarii publici* nebo *tabelliones*).³³ Původně tento titul uděloval papež, od 13. století i diecézní biskupové a ve 14. století zcela běžně i římský král či císař. Z notářské činnosti plynul dostatečný příjem pro obživu úředníka i jeho rodiny. Jiným typem zajištění laických zaměstnanců kanceláří, jak ještě uvidíme, byly i různé trvalé výsluhy nebo dočasná léna, případně činnost u stavovských zemských institucí, v městské správě i jinde.

Druhým praktickým důvodem rozvoje veřejného notariátu byla zvyšující se poptávka po službách profesionálních notářů. Během lucemburské doby rostl počet právnických i (městské obce, kapituly, kláštery) i fyzických osob (měšťané, měšťanky, drobní šlechtici, řadoví duchovní na farách, vesničtí rychtářové atp.) vystupujících v různých právních pořizováních, soudních i úředních kauzách jako právní subjekty.³⁴ Úřední praxe veřejných notářů, včetně jejich písemných produktů, v českém prostředí pravděpodobně vyšla z italských vzorů.³⁵ Část českých a moravských veřejných notářů v Itálii studovala nebo tam aspoň strávila nějaký čas. To

ksiąg miejskich, a zwłaszcza w księdze formularzowej przez niego spisanej – *Manipulus vel directorium iuris civilis*, z dziesięcioletnią zawartością archiwum miejskiego w Brnie.

³² J. Nuhliček, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště v Městech pražských*, Praha 1940.

³³ O takiej procedurze w przypadku protonotariusza Vavřínki Mikulášova z Dědic czynnego w kancelarii margrabiego Karola patrz: J. Spěváček, *Vavřinec Mikulášův z Dědic...*, s. 5–53; o nim też tenże, *Významní notáři...*, s. 711–756 (a zwłaszcza s. 740–748).

³⁴ O sytuacji w miastach patrz: J. Dřimal, dz. cyt., s. 125–126.

³⁵ F. Tadra, dz. cyt., s. 222–247 (zwłaszcza s. 228–230 i 233).

bylo asi hlavním důvodem, proč mnozí z nich posléze inklinovali k okruhu domácích protohumanistů.³⁶

S pronikáním laiků do kanceláří a úřadů začíná v českých zemích i tichý, ale lítý boj mezi latinou a národními jazyky při užívání v běžném písemném styku i v úřadování. V českých zemích šlo o němčinu a od druhé poloviny 14. století také o češtinu. Trend se plně projevil na počátku 15. století, kdy si vyžádal zjednodušení a úpravu pravopisu českého jazyka. Čeština však nad latinou v české královské kanceláři definitivně převládla až v poslední čtvrtině 15. století, kdy došlo definitivně k sekularizaci úřadu nejvyššího kancléře, v němž byl klerik nahrazen příslušníkem panského stavu.³⁷ Pronikání národních jazyků do úřadování ovlivňovalo formální stránku dokumentů, čímž urychlovalo probíhající proces odsvátostňování listiny. Přímo v textech panovnických listin je tento trend patrný jako mizení formulí typu invocace, aprekace, arengy, svědečné formule, grafických znamení apod. V německých a v českých textech bylo mizení formulí rychlejší než v textech latinských.

Hlavní novinkou bylo zavádění méně honosných i zcela prostě vybavených dokumentů, které se užívaly pro písemné podchycení běžných a častých (!) správních úkonů v úřední kompetenci konkrétní kanceláře. O těchto dokumentech se později hovoří jako o tzv. pragmatických písemnostech.³⁸ Na rozdíl od listin se jazykem běžných kancelářských produktů (mandáty, patenty, listy) vedle latiny stala i němčina a čeština už před přelomem 14. a 15. století.³⁹ Od poloviny 14. století byly tyto dokumenty stále častěji psány na papíře. Ověřovacím prostředkem byla přitištěná menší pečeť (sekret), která u typů expedovaných v uzavřené podobě tvořila uzávěrku.⁴⁰

Paradoxně povýšení národních jazyků na jazyky „literární” bylo do jisté míry usnadněno založením pražské univerzity. Část intelektuálů i poté

³⁶ Jako przykład możemy przytoczyć znanego notariusza Jana z Gelnhausen – J. Dřímál, dz. cyt., s. 120–121. Innym przykładem jest już wspomniany M. Ondřej Mikulášův z Třeboně, o nim patrz: V. Hradská, *Ondřej z Třeboně, notář, vyslanec a důvěrník markraběte Jošta*, ČMM, 117, 1998, s. 353–376.

³⁷ J. Macek, *O listinách, listech a kanceláři Vladislava Jagellonského*, SAP, 2, 1952, s. 45–122.

³⁸ O ich powstaniu, rozwoju i historii od średniowiecza do XIX wieku patrz: Z. Hojda, H. Pátková, (wyd.), *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním*, „Opera Facultatis Philosophicae Universitatis Carolinae Pragensis” 2008, vol. VI.

³⁹ I. Hlaváček, *České písemnosti v kanceláři Václava IV*, „Listy filologické” [dalej: LF], IX–LXXXIV, 1961, s. 238–252.

⁴⁰ L. Martínková, *Zeměpanské konfirmační a konsensní listiny z lucemburské doby pro moravské příjemce*, Brno 2005, zwłaszcza s. IV–VIII (aneks z fotografiami morawskich margrabiowskich pieczęci).

za vzděláním migrovala do ciziny, což univerzálnost latinské vzdělanosti usnadňovala. K oblíbeným školám českých studentů stále patřily severoitalské i francouzské univerzity jako Bologna, Padova, Montpellier, Paříž aj. Důležitou skutečností však bylo, že část studentů, kteří pocházeli z méně zámožných rodin drobné šlechty nebo měšťanů, mohla za nižších finančních nákladů studovat v domácím prostředí. Až do roku 1409 byla pražská univerzita školou evropského věhlasu, takže studiem v Praze nebyli nijak handicapováni vůči kolegům, kteří jistou část studia absolvovali v zahraničí. Pouze část z domácích absolventů univerzity dosáhla kněžského stavu. Vrstva mužů znalých čtení, psaní, latiny, základů práva a mnoha dalších exkluzivních dovedností se tak pomalu, ale nezadržitelně rozšiřovala mimo církevní sféru. Zvláštní skupinu představovali laikové, kteří na univerzitní přednášky docházeli neoficiálně jako neimatrikulovaní privátní studenti a vzdělávali se ryze soukromou cestou. K této skupině domácí inteligence patřil např. laický teolog píšící česky Tomáš Štítný ze Štítného a pravděpodobně i markraběcí notář Mikuláš, jemuž je tento příspěvek věnován.

Komplikovaný společenský vývoj českých zemí se projevil nejen v oblasti písemné kultury, le také v produkci soudobých kancelářů. Oproti předchozímu 13. století zaznamenáváme geometrický nárůst počtu dochovaných listin a dalších dokumentů, ačkoliv jde jen o zlomek toho, co tehdy skutečně vznikalo.⁴¹ Jsou to nejen početně dochované listiny různých vydavatelů, ale i pozůstatky register, formulářové sbírky, mandáty, zlomky konceptů písemností či úředních akt, městské knihy, zemské desky a pod. Růst kvantity dokumentů však vedl v kancelářském prostředí k ústupkům v kvalitě a formě, čímž se úředníci snažili zrychlit svou činnost a čelit počínající nadprodukcí písemností. Vývoj úředních dokumentů proto vedl ke zjednodušování a zkracování textů, v řadě případů ke snaze o jejich unifikaci, kdy jeden typ dokumentu byl užíván pro jeden typ úředního řízení.⁴² To vše ovlivňovalo operativnost správních řízení v kancelářích a rychlost zvládnutí stále objemnější agendy.

Vznikaly také zcela nové typy a druhy kancelářských produktů, někdy existující pouze dočasně. Byly výsledkem začínající specializace kancelářského řízení, jak ukázal vývoj v kanceláři markraběte Jošta v letech 1375–1411. Používal se zde tehdy velmi často zjednodušený listinný typ odvozený od konfirmačních privilegií, označený pracovně jako tzv. „konsensní listiny”. Tento typ dokumentu však „nepřežil” 15. století a v raném

⁴¹ J. Dřimal, dz. cyt., s. 129.

⁴² L. Martínková, dz. cyt., zwłaszcza s. 111–125.

novověku byl v kancelářích nahrazen dorzálními či marginálními dekrety vepisovanými přímo na supliky.⁴³

* * *

Jedním z představitelů této doby a prostředí, které vrstvě vzdělanců ve 14. století vytvořila, a současně příkladem středoevropského intelektuála lucemburské doby v Čechách a na Moravě, byl královský úředník a markraběcí notář Mikuláš. Z kancelářských poznámek na plikách listin je známý jako *Nicolaus Pragensis*, *Nicolaus de Praga*, *Nicolaus*, *Nicolaus, prothonotarius*, později jako *Nicolaus de Nupack* či *Nicolaus, supremus notarius (i. e. tabularum terrae Moraviae)*.⁴⁴

Mikuláš asi pocházel ze středních Čech z nižší šlechty (zemanstva). Jeho rodištěm by mohla být malá vesnice Nupaky u Říčán, která leží v sousedství Prahy.⁴⁵ Není však jisté, zda tento statek nezískal až dodatečně, protože přídomek „*de Nupack*” začal používat poměrně pozdě. Nápadné je i to, že *Johannes de Nupack* se údajně jmenoval jeden z jeho zetů.⁴⁶ Netušíme, kdy se notář Mikuláš narodil. Podle počátku jeho kariéry v kanceláři Karla IV. můžeme soudit, že byl narozen někdy na přelomu 30. a 40. let 14. století.

O Mikulášově výchově a vzdělání víme stejně málo jako o jeho původu. Jeho kancelářská činnost a schopnost koncipovat se stejnou bravurou latinské i německé listinné texty nejrůznějšího obsahu, právní složitosti i délky, naznačuje, že by mohl být negraduovaným absolventem bakalářského studia na artistické fakultě pražské univerzity. Případně by mohl být, podobně jako jeho současník Tomáš Štítný ze Štítného, mimořádným privátním studentem, který nebyl řádně imatrikulován, na přednášky docházel soukromě, ale přesto dosáhl velmi dobré úrovně vzdělání.

Víme bezpečně, že Mikuláš po celý život zůstal laikem. Byl ženat, jeho manželka se jmenovala Klára, a vzali se někdy před rokem 1383, kdy je v pramenech doložena poprvé.⁴⁷ Měli spolu několik dětí, z nichž víme bezpečně o dvou Mikulášových dcerách, Kateřině a Anně⁴⁸, které se dožily dospělosti, vdaly se a přežily svého otce. Jak tomu bylo se sirotky (dětmi Mikulajovými) doloženými roku 1413, čili zda se jednalo o vnuky po jeho

⁴³ Taž, dz. cyt., s. 56–78.

⁴⁴ Tamže, zwłaszcza s. 209–210; T. Baletka, dz. cyt., s. 371–373.

⁴⁵ Tamže, s. 371.

⁴⁶ Tamže, s. 372.

⁴⁷ CDM XV, cz. 236, s. 203–204.

⁴⁸ T. Baletka, dz. cyt., s. 372–373.

stejnojmenném zesnulém synovi, anebo o Mikulášovo vlastní mladší potomstvo, bohužel není z dochovaných pramenů zcela jasné.

V roce 1374 nebo 1375 se Mikuláš trvale usadil na Moravě, kde nejprve začal působit v kanceláři markraběte Jana Jindřicha.⁴⁹ Důvod jeho odchodu z Prahy neznáme. Tímto krokem se podobá jinému z bývalých úředníků Karlovy kanceláře, jehož známe pod jménem Jan z Gelnhausenu (*Johannes de Gelnhausen*). Na rozdíl od rodilého Čecha Mikuláše, který byl šlechtického původu, pocházel Jan z Gelnhausenu pravděpodobně z měšťanské vrstvy z Mohučské arcidiecéze a to z hessensko – nasavské oblasti.⁵⁰ Stejně jako Mikuláš také on v kanceláři Karla IV působil jako registrátor. Byl rovněž laik, byť velmi vzdělaný a graduovaný, a byl ženat.⁵¹ Z Prahy odešel ve stejné době jako Mikuláš také na Moravu. Zde se však jejich osudy časem poněkud rozešly.

Mikuláš vstoupil do služeb moravských markrabat, v nichž je doložen jako notář a později protonotář. Jan z Gelnhausenu, který patřil k nejbližšímu okruhu spolupracovníků Karlova dvorského kancléře Jana ze Středy, vstoupil v Olomouci nejprve do jeho služeb.⁵² Teprve později se stal proslulým městským notářem v Brně a v Jihlavě, přičemž působil i jako veřejný notář.⁵³

Přestože oba muži dosáhli společenského uznání, významného postavení i značné zámožnosti, odlišností bychom mezi nimi během jejich moravského působení našli více. Mikuláš se stal prakticky činným úředníkem. Byl výkonným šéfem Joštovy markraběcí kanceláře a zemským písařem, což jeho čas naplňovalo. Jan z Gelnhausenu byl vedle kancelářské praxe činný i „teoreticky”. Stal se autorem významných rukopisů právního obsahu (např. *Manipulus vel directorium iuris civilis*) i formulářové sbírky (*Collectarius perpetuarum formarum*). Zatímco o Janovi z Gelnhausenu víme, že měl ukončené latinské vzdělání a patřil k protohumanistům,⁵⁴ o Mikulášovi podobné informace chybí, což může pramenit ze způsobu, kterým tito dva muži nabyli vzdělání. Negraduovaný praktik Mikuláš se soustředil na službu, zatímco graduovaný intelektuál Jan „nenechal svůj brk zahálet” ani ve volném čase.

Pouze zcela hypoteticky si můžeme položit otázku: mohl být jejich tačka současný odchod z Karlovy kanceláře na Moravu náhodný? Zdá se to-

⁴⁹ Tamže, s. 372, zwłaszcza przypis 488.

⁵⁰ J. Dřímál, dz. cyt., s. 111.

⁵¹ Jeho manželka měla na imię Ludmiła – tamže, s. 114–115.

⁵² Tamže, s. 113–114.

⁵³ Tamže, s. 125–126.

⁵⁴ Tamže, s. 120.

tiž, že by mohl souviset nejen v Janově, ale i v Mikulášově případě se situací v panovnické kanceláři v době sporu mezi Karlem IV a dvorským kancléřem Janem ze Středy, olomouckým biskupem (1364–1380). Střet stárnoucího císaře s prelátem skončil roztržkou. Jan ze Středy byl nucen i přes veškeré dosavadní zásluhy v roce 1374 kancelář opustit. Jan z Gelnhausenu odešel společně s ním do Olomouce. Stal se poměrně záhy notářem jeho biskupské kanceláře a také biskupovým leníkem, jenž držel dlouho statek Chrlice.⁵⁵ Ale jak tomu bylo v Mikulášově případě?

Pro eventualitu, že také on mohl patřit ke straníkům Jana ze Středy, svědčí zajímavý fakt. Mikuláš se sice na Moravě etabloval jako markraběcí úředník a později působil jako moravský zemský písař⁵⁶, ale současně se stejně jako Jan z Gelnhausenu stal jedním z manů olomouckého biskupa. K roku 1382 je doloženo, že jako léno držel statek Dražejovice.⁵⁷ Není vyloučeno, že mu byl v léno udělen ještě za života Jana ze Středy. Na tomto lenním statku se svolením biskupa Petra manželce Kláře v roce 1383 pojišťil její věno.⁵⁸ Mikulášovy dcery a jejich manželé byli nuceni se o držbu tohoto statku soudit (od roku 1409). V pramenech jsou doloženi ještě v roce 1413, zatímco sám Mikuláš zemřel asi před rokem 1391, čili ve věku kolem padesáti až šedesáti let.⁵⁹

Mikulášova profesionální dráha se od praxe Jana z Gelnhausenu, jak ji nastínil již J. Dřímál a o některé detaily nověji doplnil M. Flodr,⁶⁰ značně lišila, byť byla také poměrně dlouhá.⁶¹ Začala v říšsko-české kanceláři Karla IV snad již na přelomu 60. a 70. let 14. století, kdy asi zastával nejprve jen nižší (a snad příležitostné) kancelářské funkce a získával zkušenosti. Listinami je od roku 1371–1372 v Karlově kanceláři doložen registrátor *Nicolaus de Praga*.⁶² Tento Mikuláš z Prahy je velmi pravděpodobně

⁵⁵ Tamže, s. 114–115.

⁵⁶ J. Chytil, P. Chlumecký, K. Demuth, A. Wolfskron (vyd.), *Die Landtafel des Margrafthumes Mähren (1348–1466)*, Brüner Cuda, [dalej: LMM-BC], Brünn 1856, s. 152 (cz. VI/937 i cz. VI/944), s. 155 (cz. VII/1) i s. 166 (cz. VII/284).

⁵⁷ T. Baletka, dz. cyt., s. 372.

⁵⁸ CDM XV, cz. 236, s. 203–204.

⁵⁹ T. Baletka, dz. cyt., s. 373.

⁶⁰ J. Dřímál, dz. cyt., zvlášť s. 111–115; tenže, *Brněnské městské knihy, právo a listiny za písaře Jana z Gelnhausenu*. SAP, 8, 1958, s. 109–129; M. Flodr, *Brněnské městské právo. Zakladatelské období (–1359)*, Brno 2001, s. 93; tenže, *Brněnské městské právo po smrti notáře Jana (1359–1389)*, Brno 2006, zvlášť s. 25–26 i s. 33–46; tenže, *Jana z Gelnhausenu Příručka práva městského (manipulus vel directorium iuris civilis)*, Brno 2008.

⁶¹ T. Baletka, dz. cyt., s. 371–373.

⁶² V. Brandl (vyd.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* [dalej: CDM], sv. 10 (1367–1375), Brno 1878: cz. 121, s. 146–147 (12. 5. 1371); cz. 168, s. 191–192 (22. 10. 1372); cz. 202, s. 220–221 (3. 10. 1373).

totožný s markraběcím protonotářem Mikulášem, který na listinách Jana Jindřicha od přelomu roku 1374 a 1375 vystupuje jako *Nicolaus Pragensis*. Krátce předtím registrátor téhož jména z pražské kanceláře mizí, což bude jen ztěží náhoda. Dokonce ještě listina markraběte Jošta vydaná pro město Brno 15. dubna 1376 nese na plíce poznámku *Ad mandatum domini marchionis Nicolaus de Praga*.⁶³ Pod uvedeným jménem už v markraběcí kanceláři v Brně Mikuláš později nefiguroval. Snad se rozhodl udělat z nám neznámého důvodu za pražským působením tlustou čáru. Každopádně na listinách z let 1376–1377 figuruje pouze jako *Nicolaus*.⁶⁴ Byl tedy nějakou dobu jedním z notářů, kteří se ve službách markraběte Jošta střídali. Změnilo se to od dubna 1377, kdy se na listinách začíná pravidelně objevovat jako *Nicolaus, prothonotarius* čili v hodnosti představeného Joštovy kanceláře.

V současnosti je známo kolem pěti desítek listinných textů (cca 53 ks),⁶⁵ které Mikuláš pro svého zaměstnavatele buď sám složil anebo měl na jejich vzniku významný podíl. Jazykově se jedná zhruba z 80% o latinské a z 20% o německé texty. Mezi listinami, které Mikuláš koncipoval, nacházíme vedle pergamenových diplomů s visící pečetí i krátké pergamenové a papírové listiny a dokonce i papírové mandáty s přitištěnou pečetí. Rozdíl je patrný takřka na první pohled. Diplomy, koncipované téměř výhradně v latině, byly markraběcí kanceláří užívány ke zlistinění významných právních počínů a nejdůležitějších záležitostí. Nacházíme zde udělení nových práv a výsad, potvrzení starších listin, stvrzení dohod, rozřešení sporů, rozhodnutí markraběte o důležitých celozemských otázkách a pod. Texty diplomů jsou obsáhlé a formulář je téměř kompletní a velmi dokonale propracovaný. Pečetěny byly visící velkou jezdeckou pečetí markraběte Jošta.

Jinak je tomu u pergamenových a časem stále častěji papírových listin s přitištěnou pečetí, které v některých případech nahradily papírové mandáty s přitištěnou pečetí. Tyto dokumenty byly koncipovány v latině, ale velmi často se jako listinný jazyk začala uplatňovat němčina, teprve v době Mikulášových nástupců i čeština.⁶⁶ Texty byly stručné a krátké. Formulář se skládal pouze z nezbytných částí. Jazyk byl oproštěn od jakékoli snahy o „literárnost“. Pečetěny byly tyto jednoduché dokumenty výhradně přitištěnou menší znakovou pečetí markraběte, která se někdy u diplomů s visící pečetí používala jako pečeť rubní.

⁶³ V. Brandl (wyd.), CDM, sv. 11 (1375–1390), Brno 1885: cz. 32, s. 29–30.

⁶⁴ Np. CDM 11, cz. 74, s. 65 (24 IV 1377).

⁶⁵ T. Baletka, dz. cyt., s. 371.

⁶⁶ L. Martínková, *Zeměpanské konfirmační...*, s. 92.

Vedle činnosti v kanceláři markraběte Jošta byl Mikuláš aktivní také ve stavovských orgánech a zejména u brněnské odnože moravského zemského soudu. Zde působil při vedení brněnské řady moravských zemských desek. Poprvé je doložen 7. listopadu 1383 jako *Nicolaus, notarius tabularum*.⁶⁷ Při zasedání 24. ledna 1384 byl označen jako *Nicolaus de Nupack, notarius*.⁶⁸ V dalších zasedáních (15. ledna a 9. července 1385) je už titulován přímo jako *Nicolaus, supremus notarius*.⁶⁹

Jeho odchod z této funkce však asi byl náhlý. Informuje o tom záznam ze zasedání zemského soudu z 24. listopadu 1385, kde je uvedeno, že do zemských desek při té příležitosti zapisoval *Wenceslaus, notarius ad hoc electus*.⁷⁰ Od následujících zasedání (25. ledna a 7. července 1386) je jako zapisovatel do zemských desek už uveden *Andreas, notarius*.⁷¹ Nepochybně šlo o nového protonotáře markraběcí kanceláře Jošta Lucemburského, kterým se tehdy stal M. Ondřej Mikulášův z Třeboně, kapitulní děkan olomoucké katedrální kapituly.⁷² Ondřej byl (podobně jako Jan z Gelnhausenu) jedním z významných moravských protohumanistů, čímž byl blízký právě markraběti Joštovi.⁷³

Mikuláš tedy opustil Joštovu kancelář i úřad písaře moravských zemských desek takřka ve stejnou dobu. U zemských desek v Brně je doložen naposled na počátku července 1385,⁷⁴ a v Joštově kanceláři je to v předposledním týdnu července 1385.⁷⁵ Dobu mezi červencem a listopadem 1385, kdy musel být narychlo zvolen nový písař pro zemské desky, tedy můžeme považovat za poslední životní etapu protonotáře Mikuláše. Nevíme zcela jistě, proč tomu tak bylo. V lednu 1391 je jeho manželka v pramenech označena jako *domina Clara de Drazyeowicz*, ale nikoli jako vdova, kterou s velkou pravděpodobností tehdy již byla.⁷⁶ Je otázkou, zda v druhé polovině roku 1385 Mikuláš zemřel anebo zda byl na příklad dlouhodobě těžce nemocen a zemřel později, na přelomu roku 1390 a 1391.

⁶⁷ LMM-BC, s. 152 (cz. VI/937).

⁶⁸ LMM-BC, s. 152 (cz. VI/944)

⁶⁹ LMM-BC, s. 155 (cz. VII/1) i s. 166 (cz. VII/284).

⁷⁰ LMM-BC, s. 169 (cz. VII/365).

⁷¹ LMM-BC, s. 170 (cz. VII/367) i s. 176 (cz. VII/472).

⁷² L. Martínková, *Zeměpanské konfirmační...*, s. 210–211; V. Hradská, dz. cyt., s. 353–376; T. Baletka, dz. cyt., s. 375–376.

⁷³ J. Matějová, *O dopisech Collucia Salutatioho Joštovi Lucemburskému*, „Vlastivědný věstník moravský” [dalej: VVM], 45, 1993, s. 41–48.

⁷⁴ LMM-BC, s. 166 (cz. VII/284), 9 VII 1385.

⁷⁵ CDM 11, cz. 368, s. 333–334, 25 VII 1385, („Ad relationem domini marchionis Nicolaus, prothonotarius”).

⁷⁶ K. Lechner, dz. cyt., s. 153n, 58.

Mikuláš však byl a zůstane jedním z prvních laických profesionálních úředníků ve službách císaře a krále Karla IV a v markraběcích službách Jana Jindřicha a jeho syna Jošta Lucemburského. V moravské markraběcí kanceláři Mikuláš po roce 1375 navázal na činnost jiného slavného laika, Václava Mladějovce z Mladějovic, dlouholetého protonotáře v kanceláři Joštova otce markraběte Jana Jindřicha a taktéž písaře moravských zemských desek.⁷⁷ Zrodila se tak tradice využívání služeb profesionálních úředníků – laiků moravskou zeměpanskou správou i zemskou stavovskou samopsrávou, která byla v českých zemích dále rozvíjena zejména během 15. století po rané české reformaci označované obvykle jako „husitská revoluce”.

Ленка Мартинкова

„Ad mandatum domini marchionis Nicolaus, prothonotarius”.

**Марграбский чиновник и следы его деятельности
в позднесредневековой Центральной Европе**

Резюме

Морава хвасталась титулом марграбским с 1182 г. Отдельная Моравская марграфская канцелярия была создана в 1350 году, в начале царствования маркграфа Яна Индржиха. Канцелярия была построена в соответствии с моделью канцелярии Кароля IV. Существовали двусторонние миграции нотариусов и других должностных лиц между канцеляриями короля и маркграфа. Одним из лидеров этого времени и места, и в то же время примером интеллектуала Центральной Европы, был королевский чиновник, маркграфский нотариус Микуляш. Он был одним из первых светских профессиональных должностных лиц на службе кесаря и короля Карла IV, а также на службе маркграфа Яна Индржиха и его сына Йоста Люксембургского. В Моравской марграфской канцелярии Микуляш после 1375 г. продолжил работу другого известного светского чиновника Вацлава Младейовца из Младейовиц, многолетнего протонотарюса в канцелярии маркграфа, а также писца моравских земских советов. Так родилась традиция пользования услугами профессиональных чиновников – не духовных лиц, которая в чешских землях получила дальнейшее развитие, в основном в XV веке.

⁷⁷ O nim patrz: H. Jireček, *Václav Mladějovec z Mladějovic, zemský písař, a nástupci jeho (1378–1418)*. ČMM, 23, 1899, s. 101–105; T. Baletka, dz. cyt., s. 374–375; J. Mezník, *Lucemburská Morava...*, s. 177–178 i 245.

Lenka Martinková

“Ad mandatum domini marchionis Nicolaus, prothonotarius”.

A Clerk and the Steps of His Activity in the Late Mediaeval Central Europe.

Summary

This article is focused on the main issues connected with the changes of the public administration and its written documents in the Czech lands (and especially on Moravia) during the 14th century, i. e. during the reign of the Luxemburgian dynasty. The first part of this one explains for the first time the new and important term “Czech Crown” as well as the position of Moravia in this state. There are described here the origin, existence and function of the office of Moravian Margraves Charles, John Henry and Jobst with regard to the constitutional status of them. The second part approximates the situation in the Czech lands in the European context and it draws attention to the most important innovations and foreign influences which were incorporated by the Czech society during the reign of John of Luxemburg and his sons, and later they were naturalized here. On the end it is notified of some unfortunate consequences for the Czech late medieval society caused by such a rapid development. The attention is also turned on the situation in the administrative scope and the contemporary offices. The third part is focused on one of the important notaries serving in Moravian Margraves Jobst of Luxemburg office. Prothonotary Nicolas of Nupaky is approximated at first like a person employed in the royal and later in the margrave office. Than this is performed from different points of view the detailed analysis of the charters conceived by Nicolas. The contributions of this development for the office practice in Moravia shortly before the outbreak of the Hussite Revolution is evaluated in the final passage of this part.

